

КОНФЕРЕНЦИЯ

ПРАВАТА НА ЧОВЕКА И КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО

27 ноември 2009 г., София

ДЕКЛАРАЦИЯТА НА ИКОМОС ЗА ПРАВАТА НА ЧОВЕКА И КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО

Проф. д. а. н. арх. Тодор Кръстев

През 1996 бях поканен от тогавашния президент на ИКОМОС – проф. Роланд Силва да участвам в работна група по подготовката на Декларация на ИКОМОС, посветена на правата на човека по отношение на културното наследство, във връзка с 50-годишнината от приемането на Всеобщата декларация на правата на човека, 1998 (документът е на ваше разположение).

Първите разговори в работната група започнаха в дух на консенсус. Съгласихме се, че във Всеобщата декларация аспектите на културното наследство са като че ли пропуснати. Никой не оспорваше правото на човека да не бъде лишаван от паметта на своята среда. В един променлив свят, където всичко е лабилно и временно, човекът търси сигурност и стабилност чрез връзките си със своите корени, със закодираните в средата спомени за събития и личности; с осезаемите и неосезаемите свидетелства за своята идентичност – вечни стойности, които осмислят и озаряват с вечност и неговото собствено битие. Той има право да познава, да ползва това наследство, да му се наслаждава, да бъде сигурен, че и неговите деца ще имат духовното право да го притежават. Очевидно, при една демокрация, това право е неотменно, равно за всички, включително и за тези социални групи, които по различни причини не притежават внушителни и трайни свидетелства за своите корени: австралийските аборигени, американските индианци, българските цигани – те също имат права, свързани с крехките следи от своето скиталчество по земята. От друга страна, това е право и на бъдещия човек – той би трябвало да получи от днешното поколение своето съхранено автентично наследство. Тези права са по принцип застрашени от времето и от човешката дейност, особено в периоди на преход, икономически кризи, природни бедствия и войни. Едно цивилизовано общество е длъжно да защити правата на човека върху наследството, като съхрани най-ценната му част. Общоприетият статут „Паметник“ (днес у нас – „културна ценност“) е именно форма на юридическа защита на тези права.

Разногласията в нашата работна група възникнаха, когато погледнахме на културната ценност от друга гледна точка – като взел на разнопосочни интереси, които противопоставят човешките права от различно естество и на различни равнища. Например, Държавата (правото на обществото) може да изисква цялостно съхраняване и експониране на една археологическа ценност; градската управа (правото на местната

общност) – да предпочете неговата продажба като „празно дворно място” (случаят с Античния форум в Пловдив); собственикът, закупил терена – да го застрои с бизнес център (правото на индивида). Кое право трябва да бъде уважено? В недемократичните общества надделява правото на по-силния – политически, икономически или физически. Демокрацията създава правила, които хармонизират различните интереси и защитават обществения интерес – при това на утрешното общество, лишено днес от равностойно представителство. А правилата са свързани неизбежно с отговорности. Статутът „Паметник” по цял свят регламентира именно една система от правила, задължения, ограничители, изисквания, свързани с опазването и използването на наследената среда. Да ги отричаш, означава да не разбираш същността на демокрацията.

Проблемът е, че задълженията предполагат определени ограничения на някакви човешки права. Силата на тези ограничения е различна – според типа демокрация (или липсата и), икономическите възможности на Държавата или историческите традиции. Тук споровете в нашата работна група се разгоряха особено буйно. Например, правото по отношение на наследството неизбежно накръпява священото *право на собственост*, от което никой не може да бъде произволно лишен (чл. 17 от Всеобщата декларация). Статутът Паметник навсякъде утежнява, ограничава тази собственост и създава конфликти. Руският колега заяви направо, че единствено държавната собственост върху паметниците може да осигури тяхната защита и достъпност – там частната собственост трябва априори да бъде изключена. Възразих му, че статутът Паметник не е свързан с вида на собствеността, че човек не може да бъде лишаван от правото да притежава паметник, но бях париран от въпросите: „А защо у вас Държавата е собственик на съкровището намерено във вашия двор, както и на всички археологически паметници, включително и на цели археологически резервати? Защо във Франция всички катедрали са държавна собственост?” Тук холандският колега уточни, че при тях Църквата притежава своите храмове, че всякакви действия по тях са изключени без съгласието на собственика. Освен това там собственикът има правото на половината от стойността на съкровището открито в неговия имот, а в някои страни то остава изцяло негова собственост. Тук френският колега сподели, че ограниченията спрямо частната собственост исторически еволюират – ако днес трябва да бъде приет текстът на френския закон от 1913, той няма никакви шансове. От своя страна, аз дадох за пример решението на нашия Конституционния съд от 1996, с което бяха отхвърлени като „тоталитарни” някои текстове в действащия тогава Закон за паметниците на културата и музеите, даващи правото на Държавата да отчуждава паметници, неподдържани от техните собственици. Всички представители на западните демокрации в един глас ми възразиха, че в това няма нищо тоталитарно – възможността за експроприация на застрашен от разруха паметник е иманентно право на демократичната държава, регламентирано от Европейската конвенция за архитектурното наследство, ратифицирана от България (по-късно, българският Конституционен съд разтълкува, че в този случай Конвенцията не трябва да се прилага, защото „българското културно наследство не е европейско”...). Впрочем, мнозина споделиха, че възможността за експроприация почти не се прилага по политически съображения, свързани със загуба на ценен електорат...

По време на споровете се натъкнахме на определено противоречие между член 17 на Всеобщата декларация (правото свободно да се наслаждаваш на изкуствата) и чл. 12 (правото на ненамеса в личния живот и жилището на човека). Например, прочутите „трабули” в Лион (вътрешни пасажи, които разкриват красотата на средновековната

структура на кварталите) са реално недостъпни за гражданите, тъй като са частна собственост – появява се неизбежен конфликт между собствениците и града.

Особено деликатно се оказва правото на човека да участва в процеса на вземане на решения по съдбата на един паметник. Полският колега бе категоричен, че това право трябва да се ограничи, с оглед на „егоизма на собственика”, като даде за пример редица страни (Франция, Англия, Белгия, Гърция и др., включително и България) където Държавата има изключителното право да дава статут Паметник и да определя съдбата на ценността. Холандецът остро възрази, че ако една местна общност не желае този статут, никой не трябва да и го налага и именно в това е същността на демокрацията...

В споровете се очерта голата истина, че демокрацията никога не е една и съща, че тя съвсем не означава безконфликтност и че изобщо светът не е съвършен. Но заедно с това се разкри, че истинската демокрация притежава безценни инструменти за разрешаване на конфликтите и за хармонизиране на интересите по отношение на наследството. Те допълват възможностите на почти единствено познатата у нас забранителна „юридическа защита”. Такива са например „планове за опазване” като френските PSMV или ZPPAUP, които постигат консенсус между различните интереси в защитените територии (за пръв път Законът за културното наследство въвежда у нас подобни планове за опазване и управление, макар все още да няма яснота относно тяхното съдържание). Така конфликтът с „трабулите” в Лион днес сполучливо се разрешава чрез т. н. „договорна защита”, при която Градът договаря със собствениците да отворят за гражданите тези вътрешни пасажи, срещу общинското задължение да бъдат поети разходите по тяхното осветление и почистване. Широко се прилага и „стимулационната защита”, при която неизбежните ограничения, свързани с паметника се компенсират със серия от изгодни стимули за собственика му: парични компенсации, субсидии, заеми и особено – солидни данъчни преференции (да си припомним: нашият Закон е предимно забранителен!). Посочена бе и ролята на доброволните граждански асоциации в защита на застрашените ценности (ще се съгласим, че тяхната роля у нас е пренебрежимо малка). По този начин може да бъде изградена гъвкава и балансирана система от права и задължения, от стимули и ограничители, създаващи съгласие между правата на човека по отношение на наследството в гражданското общество.

Впрочем, тази неизбежна връзка между права и отговорности, бе тема и на една друга дискусия, в която имах шанса да участвам няколко години по-късно (2003-2004) - в Работната група към Съвета на Европа по подготовката на Рамковата конвенция за стойността на културното наследство в обществото (Фаро, 2005), все още нератифицирана от България. Ще цитирам раздела *Права и отговорности по отношение на наследството*, чл. 4 на Конвенцията: *Страните признават, че: а) всеки, сам или колективно, има правото да се ползва от културното наследство и да допринесе за неговото обогатяване; б) всеки, сам или колективно, носи отговорността да уважава културното наследство на другите така както уважава своето собствено наследство, и следователно, общото европейско наследство; в) упражняването на правото на културно наследство може да бъде предмет само на такива ограничения, които са необходими в едно демократично общество за защитата на обществения интерес и правата и свободите на другите.*

Разговорите на тази тема не можеше да не ни отведат и до широкото поле на европейската и световната интеграция. Какво става там с правата на човека по отношение на наследството? Защитени ли са например правата на населението на една

държава, по отношение на паметниците, свързани с нейната история, но намиращи се на територията на друга държава? – ако те бяха перфектно защитени, то Ботевото училище в Браила или Българското училище в Истамбул нямаше да бъдат разрушени. Осигурени ли са правата на човека за свободно движение по традиционните културни маршрути, отразяващи богатството и единството на универсалната човешка култура? – право очевидно не съвсем лесно осъществимо, ако искаме да посетим манастира Дечани, Световно наследство в Косово. Приложимо ли е за всички правото на човека за свободен достъп до европейското и световното културно наследство, според емблематичния принцип: наследството на един народ е наследство на човечеството? – за част от това човечество въпросното право остава една мечта.

Като че ли, истинската реализация на правата на човека по отношение на наследството зависи от осигуряване на едно друго човешко право, визирано в чл. 28 на Всеобщата декларация: *правото на социален и международен ред, при който правата и свободите, провъзгласени в тази декларация могат да бъдат напълно осъществени.* До установяването на този ред, очевидно предстои още много работа.